

บทความวิชาการ

การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา ให้แก่คนไทยทุกช่วงวัย และการพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ไทยในยุคดิจิทัล

Creating Opportunity, Equity, and Equality in Education for Thai People of All Ages and Human Capital Development in the Digital Age

ธนู ขวัญเดช *

Tanoo Kwandech

บทคัดย่อ

กรอบแนวคิดแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ไว้ว่า “คนไทยทุกคนต้องได้รับการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขสอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการเปลี่ยนแปลงของโลกศตวรรษที่ 21” และกำหนดยุทธศาสตร์การศึกษาของชาติไว้ 6 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ ยุทธศาสตร์ที่ 1 การจัดการศึกษาเพื่อความมั่นคงของสังคมและประเทศชาติ ยุทธศาสตร์ที่ 2 การผลิตและพัฒนากำลังคน การวิจัยและนวัตกรรม เพื่อสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาศักยภาพคนทุกช่วงวัย และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ยุทธศาสตร์ที่ 4 การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา ยุทธศาสตร์ที่ 5 การจัดการศึกษาเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และยุทธศาสตร์ที่ 6 การพัฒนาประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการศึกษา บทความนี้ให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์การศึกษาของชาติที่ 4 การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา โดยแบ่งหัวข้อในการนำเสนอออกเป็น 5 ส่วน คือ ส่วนแรกจะกล่าวถึงความเป็นมาและนโยบายในการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาขององค์การระหว่างประเทศ และของประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรป ประเทศในกลุ่มเอเชียและแปซิฟิก และประเทศในกลุ่ม E9 ส่วนที่สองจะกล่าวถึงนโยบายการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัยของประเทศไทย ส่วนที่ 3 จะกล่าวถึงการพัฒนาทุนมนุษย์ทุกช่วงวัยด้วยการศึกษาของประเทศไทย ส่วนที่ 4 จะเป็นข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัยของคนไทย และส่วนสุดท้ายจะเป็นข้อเสนอแนะในยุคดิจิทัลใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการการพัฒนาทุนมนุษย์ของชาติ

คำสำคัญ: โอกาสทางการศึกษา, ความเสมอภาคทางการศึกษา, ความเท่าเทียมทางการศึกษา, การพัฒนาทุนมนุษย์, เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

* รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ, เบอร์โทรศัพท์: 02 282 0068

(Received: 27/05/22, Revised: 04/07/22, Accepted: 04/07/22)

Abstract

The National Scheme of Education of Thailand B.E. 2560-2579 (A.D. 2017-2036) indicates that education is a fundamental human right for Thai people of all ages, and the Thai government needs to provide inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all Thai people in order to ensure that Thai people will have essential skills needed in the 21st century and create Thai people's happiness and immunity in accordance with the philosophy of sufficiency economy. The Thailand National Scheme of Education comprises six strategies, namely Strategy 1: Educational management for the strength of the nation and society; Strategy 2: Development of research, innovation, and workforce to increase the national competitiveness; Strategy 3: The development of skills for people of all ages and the promotion of a lifelong learning society; Strategy 4: Opportunity creation, equity, and equality in education; Strategy 5: Educational management to enhance the quality of an eco-friendly life; and Strategy 6: Developing educational administration competencies. This article places emphasis on Strategy 4: Educational opportunity creation, equity, and equality, and is divided into five parts. Section 1 provides a brief introduction of educational opportunity, equity, and equality policies and practices in international organizations, European Union countries, Asia-Pacific countries, and E9 countries; Section 2 describe the history and current status of educational opportunity, equity, and equality policies and practices in Thailand; Section 3 describes the role of education in human capital development for Thai people of all ages; Section 4 suggests some recommendations to improve educational opportunity, equity, and equality policies and practices for Thai people of all ages; and Section 5 suggests some recommendations on how to leverage digital and technological innovations to develop human capital in Thailand.

Keywords: educational opportunity, educational equity, educational equality, human capital development, sustainable development goals (SDGs)

1. บทนำ

เนลสัน แมนเดลา อดีตประธานาธิบดีของแอฟริกาใต้ซึ่งเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงระดับโลกได้กล่าวไว้ว่า “การศึกษาเป็นอาวุธที่ทรงพลังที่สุด ที่เราจะนำมาใช้ในการเปลี่ยนแปลงโลก (Education is the most powerful weapon which you can use to change the world)” คำพูดประโยคดังกล่าวได้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศไทย ที่ให้ความสำคัญกับการกำหนดนโยบายสาธารณะด้านการศึกษา โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 65 ได้บัญญัติให้รัฐพึงจัดให้มี “ยุทธศาสตร์ชาติ (National Strategy)” เพื่อเป็นเป้าหมายสำหรับการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาล และเพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนงานของส่วนราชการต่าง ๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกัน เพื่อให้เกิดเป็นพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายดังกล่าว (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560)

ต่อมาได้มีการตราพระราชบัญญัติการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 โดยกำหนด “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580)” ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ชาติฉบับแรกของประเทศไทย ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งจะต้องนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้ประเทศไทยบรรลุวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ภายในช่วงเวลาดังกล่าว เพื่อความสุขของคนไทยทุกคน โดยยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประกอบด้วยยุทธศาสตร์สำคัญ 6 ด้าน ได้แก่ (1) ยุทธศาสตร์ชาติด้านความมั่นคง (2) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน (3) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ (4) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม (5) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และ (6) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบบริหารจัดการภาครัฐ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

ในส่วนของกระทรวงศึกษาธิการ ได้นำ “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580)” มาเป็นกรอบความคิดสำคัญในการจัดทำ “แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579” ตามแนวคิดการจัดการศึกษา (Conceptual Education Design) โดยยึดหลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง (Inclusive Education) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (All for Education) อีกทั้งยึดตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ (United Nations Sustainable Development Goals [UN SDGs] 2030) และประเด็นสำคัญภายในประเทศ (Local Issues) อาทิ คุณภาพของคนทุกช่วงวัย การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรไทย ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ และวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมของสังคมไทย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

สำหรับบทความนี้ ได้ให้ความสำคัญกับการทบทวนผลการดำเนินงานของกระทรวงศึกษาธิการตามยุทธศาสตร์ที่ 4 ของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579 ที่มีเป้าหมายในการสร้างโอกาส ความเสมอภาค

และความเท่าเทียมทางการศึกษา โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ 1) การส่งเสริมให้ผู้เรียนทุกคนได้รับโอกาสและความเสมอภาคในการเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพ 2) การเพิ่มโอกาสทางการศึกษาผ่านเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการศึกษาสำหรับคนทุกช่วงวัย และ 3) การจัดทำระบบข้อมูลรายบุคคลและสารสนเทศทางการศึกษาที่ครอบคลุม ถูกต้อง เป็นปัจจุบัน เพื่อการวางแผนการบริหารจัดการศึกษา การติดตามประเมิน และรายงานผล โดยในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 – 2566 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศนโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ ใน 3 ประเด็นสำคัญ คือ การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาให้แก่บุคคลทุกช่วงวัย พร้อมทั้งจัดทำแผนในการดำเนินการ คือ 1) การพัฒนาระบบข้อมูลสารสนเทศของนักเรียนเป็นรายบุคคล เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการส่งต่อไปยังสถานศึกษาในระดับที่สูงขึ้น โดยเฉพาะระดับการศึกษาภาคบังคับ เพื่อป้องกันเด็กตกหล่นและเด็กออกกลางคัน 2) การส่งเสริมสนับสนุนให้เด็กปฐมวัยที่มีอายุตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไปทุกคน เข้าสู่ระบบการศึกษาเพื่อรับการพัฒนารอบด้าน มีคุณภาพตามศักยภาพ ตามวัยและต่อเนื่องอย่างเป็นระบบ โดยบูรณาการความร่วมมือกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3) การพัฒนาข้อมูลและทางเลือกที่หลากหลายให้กับกลุ่มเป้าหมายพิเศษ และกลุ่มเปราะบางรวมทั้งกลุ่ม NEETs ในการเข้าถึงการศึกษา การเรียนรู้ และการฝึกอาชีพ อย่างเท่าเทียม และ 4) พัฒนาระบบสนับสนุนการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยครอบครัว (Home School) และการเรียนรู้ที่บ้านเป็นหลัก (Home-based Learning) (กระทรวงศึกษาธิการ, 2565)

เพื่อให้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579 และนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการบรรลุวัตถุประสงค์ ผู้เขียนได้เสนอให้กระทรวงศึกษาธิการ ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการสร้างโอกาส สร้างความเสมอภาค และสร้างความเท่าเทียมทางการศึกษาให้แก่คนไทยทุกช่วงวัย อันจะนำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์ตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ตลอดจน บรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้แบ่งหัวข้อในการนำเสนอออกเป็น 5 ส่วน คือ ส่วนแรกจะกล่าวถึงความเป็นมา และนโยบายในการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาขององค์การระหว่างประเทศ และของประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรป ประเทศในกลุ่มเอเชียและแปซิฟิก และประเทศในกลุ่ม E9 ส่วนที่สองจะกล่าวถึงนโยบายการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัยของประเทศไทย ส่วนที่ 3 จะกล่าวถึงการพัฒนาทุนมนุษย์ทุกช่วงวัยด้วยการศึกษาของประเทศไทย ส่วนที่ 4 จะเป็นข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัยของคนไทย และส่วนสุดท้ายจะเป็นข้อเสนอแนะในยุคดิจิทัลเพื่อการการพัฒนาทุนมนุษย์ของชาติ

2. ความเป็นมาของการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา

จุดเริ่มต้นของการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในกระแสโลก ถูกจุดประกายขึ้นด้วยการที่องค์การสหประชาชาติประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) เมื่อ

ค.ศ. 1948 ซึ่งในปฏิญญานี้ได้กำหนดให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และความเป็นพลเมือง โดยไม่มีความแตกต่างกันในเรื่องเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา หรือความเชื่อทางการเมือง และถือว่าการศึกษาเป็นสิทธิมนุษยชนอย่างหนึ่ง (สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

ต่อมาได้มีปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของเด็ก (Declaration of the Right of the Child) ใน ค.ศ. 1959 ที่ระบุไว้ว่า เด็กคือมนุษย์ที่สามารถมีการพัฒนาทั้งด้านร่างกาย ความคิด สังคม ศีลธรรม และจิตวิญญาณอย่างเสรีและด้วยความภาคภูมิใจในตนเอง ปฏิญญานี้วางหลักการไว้ 10 ประการ โดยมีประการหนึ่งระบุว่า “เด็กมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาพิเศษและการรักษาเมื่อเด็กนั้นมีปัญหาด้านร่างกายและจิตใจ” และเนื่องในวาระครบรอบ 30 ปีของการประกาศปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของเด็ก ได้มีการเพิ่มเติมรายละเอียดอีกหลายประการ เช่น การเลี้ยงดูของพ่อแม่ การดำเนินการทางกฎหมายกับเด็ก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของเด็ก ได้ระบุว่า เด็กมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาภาคบังคับโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย (สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

ในปี ค.ศ. 2006 มีการประชุมสมัชชาสหประชาชาติเพื่อพิจารณาว่าด้วยสิทธิของผู้ด้อยความสามารถ (Declaration of the Rights of Persons with Disabilities) ขึ้น โดยปฏิญญาดังกล่าวได้กำหนดให้ผู้ด้อยความสามารถมีสิทธิเท่าเทียมกับบุคคลทั่วไปในทุกด้าน โดยมีการรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการปฏิบัติ รวมทั้งเรียนรู้ ความสำเร็จและอุปสรรค (สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

นอกจากปฏิญญาและความร่วมมือว่าด้วยการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาจะเกิดขึ้นจากองค์การในระดับโลกแล้ว การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษายังเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของประเทศต่าง ๆ ในระดับภูมิภาคอีกด้วย ได้แก่ กลุ่มประเทศในสหภาพยุโรป กลุ่มประเทศในทวีปเอเชียและแปซิฟิก และกลุ่มประเทศ E9 ซึ่งประกอบไปด้วยประเทศบังคลาเทศ บราซิล จีน อินเดีย อินโดนีเซีย ไนจีเรีย ปากีสถาน และเม็กซิโก โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป

กลุ่มสหภาพยุโรปประกอบไปด้วยสมาชิก 28 ประเทศ และทุกประเทศเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาแบบทั่วถึงและเท่าเทียม จึงได้มีการประชุมในระดับภูมิภาค และจัดตั้งสำนักงานเพื่อรับผิดชอบงานการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม กล่าวคือ มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการศึกษาแบบทั่วถึงของกลุ่มประเทศ เช่น European Agency for Development in Special Needs Education ที่มีสำนักงานตั้งอยู่ในประเทศเดนมาร์กและนอร์เวย์ มีหน้าที่รวบรวม วิเคราะห์ เผยแพร่สารสนเทศ จัดประชุมสัมมนา และติดต่อประสานงานการจัดการศึกษาแบบทั่วถึงและเท่าเทียมกับองค์กรอื่น ๆ เช่น Europe Community, the statistical office of the European Union (Eurostat), และ Organization for Economic Co-operation

and Development (OECD) และธนาคารโลก (World Bank) โดยยึดหลักการตามที่ได้ตกลงกันไว้ในการประชุมต่างๆ เช่น ปฏิญญาวาด้วยการศึกษาตลอดชีวิต และปฏิญญาวาด้วยสิทธิของผู้ด้อยความสามารถรวมทั้งสนับสนุนการจัดการศึกษาแบบเรียนรวมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน (UNESCO, 2009) กล่าวโดยสรุปแล้ว ผู้เขียนเห็นว่า กลุ่มประเทศสหภาพยุโรปได้มีการประชุม ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความเห็นและประสบการณ์ การจัดการศึกษาแบบทั่วถึงและเท่าเทียมตลอดเวลา

การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาในกลุ่มประเทศในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก

ประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิกมีการรวมกลุ่มกันเพื่อส่งเสริมให้เกิดการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม และมีบางประเทศได้ลงนามในปฏิญญาและประกาศอย่างครบถ้วน แต่จากรายงานของ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) ในปี ค.ศ. 2009 กลับพบว่าแต่ละประเทศมีความก้าวหน้าในด้านการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาที่แตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างกันนี้มีสาเหตุส่วนใหญ่มาจากรื่องของการจัดสรรงบประมาณและการสนับสนุนของรัฐบาล นอกจากนี้ ระบบการศึกษาของบางประเทศยังเป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม ดังตัวอย่างเช่น มีการให้การบ้านนักเรียนมากเกินไป หลักสูตรการเรียนการสอนที่ไม่ยืดหยุ่น การใช้วิธีการสอนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลาง (UNESCO, 2009) ดังนั้น UNESCO (2009) จึงได้จัดทำเอกสาร ชื่อ “Towards Inclusive Education for Children with Disabilities: A Guideline” เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินงาน การศึกษาแบบทั่วถึงและเท่าเทียม โดยในเอกสารนี้ นอกจากจะระบุถึงเด็กพิการในรูปแบบต่าง ๆ แล้ว ยังได้เสนอให้รัฐบาลของทุกประเทศให้ความสำคัญกับกลุ่มเด็กที่ถูกกีดกันการเข้าถึงการศึกษาด้วย เช่น เด็กในชนกลุ่มน้อย เด็กที่ใช้ภาษาของชนกลุ่มน้อย เด็กในครอบครัวของผู้หนีภัยสงครามหรือผู้พลัดถิ่น แรงงานเด็ก เด็กที่เป็นแรงงานในบ้าน เด็กที่เป็นหรือที่ได้รับผลจาก HIV และ AIDS เด็กที่ถูกทารุณกรรม เด็กจากครอบครัวผู้อพยพ เด็กจากกลุ่มผู้นับถือศาสนาส่วนน้อย และเด็กจากครอบครัวยากจน กล่าวโดยสรุปแล้ว ผู้เขียนเห็นว่า ความก้าวหน้าของการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงของประเทศในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิกยังอยู่ในระดับค่อนข้างน้อย ซึ่งประเทศต่าง ๆ ควรจะเร่งหาทางแก้ไขในประเด็นเหล่านี้ โดยผู้เขียนเสนอว่า สิ่งทีรัฐบาลในแต่ละประเทศควรดำเนินการเป็นอย่างแรกคือ ต้องให้การจัดการศึกษาอย่างทั่วถึง ปรากฏอยู่ในกฎหมายการศึกษาของประเทศ

การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาในกลุ่มประเทศในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก

กลุ่มประเทศ E9 ประกอบไปด้วยประเทศบังคลาเทศ บราซิล จีน อียิปต์ อินเดีย อินโดนีเซีย ไนจีเรีย ปากีสถาน และเม็กซิโก ซึ่งเมื่อคำนวณประชากรของทั้ง 9 ประเทศนี้รวมกัน จะมีจำนวนเกินครึ่งหนึ่งของประชากรโลก ประเทศส่วนใหญ่ในกลุ่ม E9 นี้มักมีปัญหาการสู้รบภายใน ปัญหาสังคมและการศึกษาที่รุนแรง เช่น มีเด็กที่อยู่นอกระบบการศึกษาเกินครึ่ง และ 2 ใน 3 ของผู้ไม่รู้หนังสือเป็นเยาวชนและผู้ใหญ่ มีปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และความไม่เสมอภาคทางเพศ เป็นต้น ทั้งนี้ ในปี ค.ศ. 2015 ได้มีปฏิญญา Dhaka Declaration เพื่อส่งเสริมให้ประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศในกลุ่ม E9 ส่งเสริมการศึกษาเพื่อปวงชน และดำเนินงานตามพันธสัญญาการพัฒนายั่งยืน โดยยังคงรักษาสีทธิมนุษยชนและความภาคภูมิใจในตนเอง โดยปฏิญญาดังกล่าวยังได้ระบุพันธสัญญาที่เกี่ยวข้องกับ การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาไว้ 3 ประการ คือ การเพิ่มงบประมาณเพื่อการศึกษา การเพิ่มค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาให้อยู่ในระดับร้อยละ 4-6 ของ GDP ประเทศ และการพัฒนาการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม (UNESCO, 2009)

3. การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาของประเทศไทย

ประเทศไทยก็เป็นอีกหนึ่งในหลายประเทศ ๆ ที่ได้นำเอาแนวคิดจากกระแสโลกเกี่ยวกับการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม มาประยุกต์ใช้ร่วมกับหลักความเสมอภาค ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยหลักความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยนี้ เป็นหลักที่ยอมรับว่า มนุษย์ทุกผู้ทุกนามนั้นต่างมีความเท่าเทียมกัน และห้ามมิให้รัฐในฐานะที่เป็นองค์กรผู้ใช้อำนาจปกครองเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นในทางการเมืองอันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560)

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของหลักความเสมอภาค คือ เป็นหลักที่ควบคุมมิให้รัฐใช้อำนาจอธิปไตยตามอำเภอใจ หากมีการกระทำของรัฐที่กระทบกระเทือนต่อสิทธิและเสรีภาพของบุคคล หรือมีการเลือกปฏิบัติด้วยการให้ประโยชน์แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลใดโดยเฉพาะ รัฐจะต้องสามารถให้คำอธิบายอันสมเหตุสมผลได้ว่า เพราะเหตุใดจึงดำเนินการเช่นนั้น หากเหตุผลที่ให้ไม่สามารถรับฟังได้ อาจแสดงให้เห็นได้ว่ารัฐกำลังใช้อำนาจอธิปไตยตามอำเภอใจและเป็นการเลือกปฏิบัติต่อบุคคลด้วยความไม่เป็นธรรม (อภิวัฒน์ สุดสาว, 2554)

แนวความคิดเรื่องหลักความเสมอภาคได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเกือบทุกฉบับ และได้รับการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัย แม้พระราชบัญญัติรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 จะมีได้กล่าวถึงหลักความเสมอภาคไว้โดยเฉพาะ ซึ่งก็น่าจะเป็นเพราะต้องการความรวดเร็ว และมุ่งให้เป็นรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ทั้งอีกคณะราษฎรเห็นว่า ได้ยอมรับหลักความเสมอภาคไว้ในประกาศ 6 ประการ ซึ่งถือเป็นปฏิญญาแห่งกฎหมายรัฐธรรมนูญของสยามที่มีผลบังคับได้ตั้งแต่รัฐธรรมนูญอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นต้องบัญญัติให้มีการซ้ำซ้อนแต่ประการใด แต่ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 นี้ก็เป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่บัญญัติให้ชายและหญิงมีความเสมอภาคในการออกเสียงเลือกตั้งโดยบัญญัติไว้ในมาตรา 14 ว่า “ราษฎรไม่ว่าเพศใด...ย่อมมีสิทธิออกเสียงลงมติเลือกผู้แทนหมู่บ้านได้.....” หลังจากนั้นก็มีรัฐธรรมนูญอีกหลายฉบับที่บัญญัติหลักความเสมอภาคไว้โดยชัดเจน โดยมักบัญญัติให้ประชาชนชาวไทยไม่ว่าเหล่ากำเนิดหรือศาสนาใด ย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งรัฐธรรมนูญเสมอกัน

อนึ่ง ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า การใช้กฎหมายของไทยนับตั้งแต่ที่ได้มีการนำหลักความเสมอภาคมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับแรก หลักดังกล่าวแทบจะไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึง หลักความเสมอภาคจึงเป็นเพียงหลักการที่บัญญัติรับรองคุ้มครองไว้โดยไม่ก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้พัฒนาการของหลักความเสมอภาคในระบบกฎหมายไทยจึงเป็นไปอย่างจำกัด

จากพัฒนาการของหลักความเสมอภาคที่มีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานที่ประเทศไทยได้รับมาจากระบบสากลนั้น ผู้เขียนมองว่า พัฒนาการดังกล่าวมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปจนกระทั่งมีการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ขึ้น พัฒนาการจึงได้มีการก้าวกระโดดอย่างเห็นได้ชัด โดยได้มีการนำแนวคิดหลักความเสมอภาคในต่างประเทศมาบัญญัติเป็นหลักความเสมอภาคในมาตรา 30 แห่งรัฐธรรมนูญ จึงทำให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องทำความเข้าใจในแนวคิดเรื่องหลักความเสมอภาคด้วยเพื่อจะทำให้หลักการดังกล่าวบังคับใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งผลลัพธ์ก็จะเป็นการคุ้มครองประชาชนภายใต้หลักความเสมอภาค (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2548)

สำหรับการจัดการศึกษาไทยที่สอดคล้องกับหลักความเสมอนั้น ผู้เขียนพบว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้บัญญัติรับรองหลักความเสมอภาคด้านการศึกษาไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตรา 50 “บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ หรือผู้อยู่ในสภาวะยากลำบาก ต้องได้รับสิทธิตามวรรคหนึ่ง และการสนับสนุนจากรัฐเพื่อให้ได้รับการศึกษาโดยทัดเทียมกับบุคคลอื่น การจัดการศึกษาขององค์กรวิชาชีพ หรือเอกชน การศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ย่อมได้รับความคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐ” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2550)

จนปัจจุบัน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้ให้ความสำคัญต่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาที่ชัดเจน และเป็นระบบมากยิ่งขึ้น โดยครอบคลุมทุกช่วงวัย ดังเช่น มาตรา 54 วรรคหนึ่ง “รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปี ตั้งแต่ก่อนวัยเรียน จนจบการศึกษาภาคบังคับ อย่างมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” มาตรา 54 วรรคสอง ยังระบุว่า “รัฐต้องดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนาจนเข้ารับการศึกษา ตามวรรคหนึ่งเพื่อพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้สมกับวัยโดยไม่ส่งเสริม และสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชน เข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย” มาตรา 258 จ. ด้านการศึกษา “(1) ให้สามารถเริ่มดำเนินการให้เด็กเล็ก ได้รับการดูแลและพัฒนาจนเข้ารับการศึกษาตามมาตรา 54 วรรคสอง เพื่อให้เด็กเล็กได้รับการพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคมและสติปัญญาให้สมกับวัยโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” มาตรา 54 วรรคสาม “รัฐต้องดำเนินการ ให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามความต้องการในระบบต่าง ๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และจัดให้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนในการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยรัฐมีหน้าที่ ดำเนินการ กำกับ ส่งเสริมและสนับสนุนให้การจัดการศึกษาดังกล่าวมีคุณภาพได้มาตรฐานสากล ทั้งนี้ ตาม กฎหมาย ว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติซึ่งอย่างน้อยต้องมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติและการ ดำเนินการและตรวจสอบการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติด้วย”

เมื่อมองภาพรวมของบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญไทยต่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาของคนในชาติ และเพื่อให้สอดคล้องกับการที่ประเทศไทยได้มุ่งมั่นพัฒนาระบบการศึกษา ให้บรรลุผลสำเร็จตามปฏิญญาสากลว่าด้วยการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for all) ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดประชุมระดับโลกขององค์การ UNESCO ธนาคารโลก และองค์การ UNICEF ร่วมกับรัฐบาลไทย เมื่อปี พ.ศ. 2532 ซึ่ง การศึกษาเพื่อปวงชน (Education for all) นี้ หมายถึง การศึกษาเพื่อปวงชน และปวงชนเพื่อการศึกษา หลักการนี้มุ่งส่งเสริมให้เกิดอุดมการณ์ใหม่ของการจัดการศึกษา คือ การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน (Life-long Education) อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้เขียน การจะ ส่งเสริมให้การศึกษาตลอดชีวิตเกิดขึ้นและดำเนินการอย่างต่อเนื่องและจริงจังนั้น รัฐจะต้องจัดให้มีการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างน้อย 12 ปีให้แก่ประชาชนเป็นเบื้องต้นก่อน ในส่วนของครูผู้สอนนักเรียนในระดับ การศึกษาขั้นพื้นฐาน ก็จะต้องจัดการเรียนการสอนและบรรยายภาควิชาในการเรียน ที่สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ ตลอดชีวิต กล่าวคือ ต้องปลูกฝังให้นักเรียนเกิดคุณลักษณะที่ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน รู้จักและยินดีที่จะแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ และคุณลักษณะดังกล่าวสามารถจะติดตัวนักเรียนตลอดไป

ผู้เขียนยังเสนอว่า แนวความคิดดังกล่าวยังอาจจะต้องเผยแพร่ไปสู่ผู้ปกครอง โดยผู้ปกครองจำเป็นอย่างยิ่งที่จะมี คุณลักษณะการเรียนรู้ตลอดชีวิตด้วย เพื่อให้ได้รู้ทันโลก รู้จักที่จะแก้ไขปัญหา และมีจิตอาสาให้ความร่วมมือกับ ส่วนรวม ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ก็จะส่งผลให้บุคคลนั้นดำรงชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบันได้อย่างมีความสุข และผลักดัน

ระบบการศึกษาของชาติ ให้เดินหน้าไปสู่ “All for Education” ซึ่งหมายถึง ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชาติ ซึ่งโดยแต่เดิม การจัดการศึกษาของชาติ จะกระทำกันในวงแคบ ๆ เช่น ระหว่าง ครู-นักเรียน-ผู้ปกครอง แต่แนวทางการปฏิรูประบบการศึกษาของประเทศไทย ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ได้วางเงื่อนไขให้องค์กรชุมชน และทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ตลอดจนกำหนดแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อคนพิการ และที่สำคัญ คือ การนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้เพื่อการศึกษา เพื่อให้สังคมได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากขึ้น ผู้เขียนยังเห็นว่า ความหมายของ All for Education ควรครอบคลุมไปถึงการให้การศึกษาย่างทั่วถึง ตลอดจนการปรับปรุงกฎหมาย โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา เพื่อส่งเสริมให้เกิดการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาของคนในชาติให้มากขึ้น

4. การพัฒนาทุนมนุษย์ทุกช่วงวัยด้วยการศึกษาของประเทศไทย

จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการศึกษาของเด็กเล็ก โดยในมาตรา 54 บัญญัติว่า “รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปี ตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับอย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย รัฐต้องดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนาจนเข้ารับการศึกษาดังกล่าวนั้น เพื่อพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้สมกับวัย โดยส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย” และมาตรา 258 ด้านการศึกษา สรุปได้ว่า การปฏิรูปด้านการศึกษา นั้น ให้สามารถเริ่มดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนาจนเข้ารับการศึกษา เพื่อให้เด็กเล็กได้รับการพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้สมกับวัยโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย จากข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่า องค์การภาครัฐ ภาคเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสถาบันครอบครัวที่เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการดูแลเด็กเล็ก จะต้องให้ความสำคัญกับการดูแลเด็กเล็กหรือเด็กปฐมวัยอย่างจริงจัง เพื่อวางรากฐานสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เข้มแข็งยั่งยืนในอนาคต

นอกจากนี้ แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580) ยังได้กำหนดยุทธศาสตร์ด้านการศึกษาใน 6 ด้าน คือ (สุริยา ฆ้องเสนาะ, 2560)

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การจัดการศึกษาเพื่อความมั่นคงของสังคมและประเทศชาติ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การผลิตและพัฒนากำลังคน การวิจัย และนวัตกรรม เพื่อสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาศักยภาพคนทุกช่วงวัย และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา

ยุทธศาสตร์ที่ 5 การจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ยุทธศาสตร์ที่ 6 การพัฒนาประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการศึกษา

จากข้างต้น ผู้เขียนมองว่า แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580) โดยเฉพาะยุทธศาสตร์ที่ 3 “การพัฒนาศักยภาพคนทุกช่วงวัย และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้” ถือเป็นนโยบายสาธารณะที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของการจัดการศึกษา ในการพัฒนาทุนมนุษย์ทุกช่วงวัยของชาติ กล่าวคือ ยุทธศาสตร์ที่ 3 มุ่งพัฒนาศักยภาพของคนไทยทุกช่วงวัย และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ และการเรียนรู้ตลอดชีวิต “คนไทยในอนาคตจะต้องมีความพร้อมทั้งกาย ใจ สติปัญญา มีพัฒนาการที่รอบด้านและมีสุขภาวะที่ดีในทุกช่วงวัย มีจิตสำนึก รับผิดชอบต่อสังคม และผู้อื่น มัธยัสถ์อดออม โอบอ้อมอารีมีวินัย รักษาศีลธรรม และเป็นพลเมืองดีของชาติมีหลักคิดที่ถูกต้องมีทักษะที่จำเป็นในโลกอนาคต สามารถใช้ภาษาไทยได้ดี มีทักษะสื่อสารภาษาอังกฤษและภาษาที่ 3 รวมทั้ง อนุรักษ์ภาษาท้องถิ่น มีนิสัยรักการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต สู้การเป็นคนไทยที่มีทักษะสูง เป็นนักพัฒนาเทคโนโลยีระดับสูงและนวัตกรรม นักคิด ผู้ประกอบการ เกษตรกรยุคใหม่และอื่น ๆ โดยมีสัมมาชีพตามความถนัดของตนเอง” เพื่อเป็นหนึ่งในการขับเคลื่อนและยกระดับการพัฒนาประเทศในทุกมิติ ให้ไปสู่เป้าหมายการเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว และเป็นประเทศที่ขับเคลื่อนโดยภูมิปัญญาและนวัตกรรมในอีก 20 ปี ข้างหน้า (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562)

ในปัจจุบันนี้ แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development) ได้เปลี่ยนเป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ (Human Capital Development) โดย Adam Smith บิดาแห่งวิชาเศรษฐศาสตร์ ได้เคยกล่าวไว้ในหนังสือ “The Wealth of Nations” ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1776 ว่า คำว่า “แรงงาน” นั้น มีความหมายที่กว้างขวางมากกว่ากำลังทางกายภาพ โดยแรงงาน ในทัศนะของ Adam Smith ถือเป็น “ทุนมนุษย์” (Human Capital) ทั้งนี้ Lynda Gratton และ Sumantra Ghoshal ได้ให้ความหมายของ “ทุนมนุษย์” ไว้ว่า ทุนมนุษย์ คือ ส่วนผสมสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) อาทิ ความรู้ ประสบการณ์ที่คนสะสมไว้ รวมทั้งความรู้ที่อยู่ในตัวของแต่ละบุคคล (Tacit Knowledge) ทุนทางสังคม (Social Capital) อาทิ เครือข่ายความสัมพันธ์ และ ทุนทางอารมณ์ (Emotional Capital) คือ คุณลักษณะต่าง ๆ เช่น การทนทานต่อความเปลี่ยนแปลง (resilience) (สุพริศร์ สุวรรณิก, 2565)

ในทัศนะของผู้เขียน ทุนมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการเพิ่มผลผลิตและสร้างมูลค่าเพิ่มต่อเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้น นอกจากการลงทุนในการศึกษาที่มีคุณภาพ เช่น การเรียนในชั้นเรียน การฝึกอบรม ทักษะเฉพาะตามเส้นทางอาชีพแล้ว การลงทุนผ่านการศึกษาที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในรูปแบบ เช่น การถ่ายทอดประสบการณ์และความรู้ที่สะสมไว้ในตัว โดยเฉพาะ Tacit Knowledge จากผู้มีประสบการณ์มากกว่า รวมถึงการ

ถ่ายทอดคุณลักษณะจิตอาสาที่คำนึงถึงผลประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ย่อมสร้างคนให้เป็น “ทุนมนุษย์” ที่มีคุณค่า สร้างมูลค่าให้กับเศรษฐกิจ สังคม และองค์กรได้อย่างมหาศาล

ทัศนะของผู้เขียนข้างต้น สอดคล้องกับแนวคิดขององค์การ UNICEF ประเทศไทย ที่ได้ระบุว่า ช่วงปฐมวัย หรือช่วงขวบปีแรก ๆ ของชีวิต เป็นช่วงเวลาของการพัฒนาที่สำคัญที่สุดในชีวิตของเด็ก โดยเป็นช่วงวัยที่เด็กจะมีพัฒนาการอย่างรวดเร็วทั้งทางสมอง การใช้ภาษา ทักษะทางสังคม ทางอารมณ์ และการเคลื่อนไหว เป็นช่วงวัยของการสร้างรากฐานสำหรับการเติบโตและการเรียนรู้ต่อไปในชีวิต ดังนั้น การพัฒนาและการลงทุนในเด็กปฐมวัย จึงเป็นสิ่งสำคัญอันดับต้น ๆ ของทุกครอบครัวและประเทศชาติ เพราะเป็นโอกาสทองครั้งเดียวในชีวิตเด็ก และยังสามารถสอดคล้องกับแผนการปฏิรูปประเทศด้านการศึกษา (ฉบับปรับปรุง) ที่มุ่งยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษา ลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และปฏิรูประบบการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ สามารถรองรับความหลากหลายของการจัดการศึกษา และตอบโจทย์การพัฒนาของโลกอนาคต โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้เรียนทุกกลุ่มวัย ได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพตามมาตรฐาน มีทักษะที่จำเป็นของโลกอนาคต สามารถแก้ปัญหา ปรับตัว สื่อสาร และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีวินัย มีนิสัยใฝ่เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และเป็นพลเมืองที่รู้สิทธิและหน้าที่ มีความรับผิดชอบ มีจิตสาธารณะ มีความรักและความภาคภูมิใจในความเป็นไทย โดยมีขอบเขตครอบคลุมทั้งการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษา ตั้งแต่ระดับปฐมวัยไปจนถึงระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา การพัฒนาการจัดการเรียนการสอนสู่การเรียนรู้ฐานสมรรถนะ เพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21 กล่าวโดยสรุปแล้ว ผู้เขียนมองว่า ประเทศไทยได้เริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนมนุษย์ทุกช่วงวัยด้วยการศึกษา โดยจะเห็นได้จากการกำหนดกรอบแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน ตลอดจนการส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนาทุนมนุษย์ในทุกช่วงวัยของคนไทย

5. ข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาของคนไทยทุกช่วงวัย

จากจุดเริ่มต้นของแนวคิดการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในกระแสโลก ที่ได้แผ่กระจายเข้าสู่ประเทศต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทย ก่อให้เกิดการจัดทำนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมในแต่ละประเทศ ผู้เขียนพบว่า ในบางประเทศ การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาเริ่มต้นที่ส่วนกลาง ผ่านการดำเนินการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในสถานศึกษาพร้อมกันทั้งหมดทั่วประเทศ ในขณะที่บางประเทศ โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา เลือกที่จะดำเนินการในระดับพื้นที่ก่อน และค่อยขยายออกไปครอบคลุมทั้งประเทศ

จากการศึกษาของผู้เขียนทำให้พบว่า ประเทศที่ดำเนินนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมที่ประสบความสำเร็จ จะมีการกำหนดกฎหมายและนโยบายทางด้านการจัดการศึกษา ที่ส่งเสริมหลักการความรับผิดชอบต่อหน้าที่ (Accountability) ความโปร่งใส (Transparency) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้เกี่ยวข้อง (Autonomy) ได้แก่ ผู้เรียน ผู้ปกครอง ชุมชนเครือข่าย และภาคเอกชน

นอกจากนี้ ประเทศที่ดำเนินนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมที่ประสบความสำเร็จ จะกำหนดยุทธศาสตร์ทางด้านการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้น

1) การใช้ตัวชี้วัดที่เชื่อมโยงโดยตรงกับผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาเท่านั้น และการใช้หลักการความรับผิดชอบต่อหน้าที่ (Accountability) และความโปร่งใส (Transparency) ในการประเมินผู้บริหารด้านการศึกษาระดับสูง ผู้อำนวยการโรงเรียน และครู

2) การกำหนดนโยบายการกระจายอำนาจทางด้านการศึกษาที่ชัดเจน มีความเหมาะสม ตรงกับบริบทและความต้องการของชุมชน โดยยังคงเน้นหลักสำคัญในการสร้างความเท่าเทียม ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และการพัฒนาศักยภาพชุมชนในพื้นที่

3) การสร้างกลไกเชิงสถาบันทั้งในด้านการปฏิรูปกฎหมาย การวางแผน และการกำกับดูแลการจัดการด้านการศึกษาอย่างมีธรรมาภิบาล เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

4) การจัดให้มีพื้นที่และเครื่องมือสำหรับผู้ปกครองและชุมชนในการจัดลำดับความสำคัญของการจัดการศึกษาผ่านทางคณะกรรมการสมาคมผู้ปกครองและครู และคณะกรรมการสถานศึกษา

5) การบังคับใช้กฎหมายและการกำหนดมาตรฐานทางจริยธรรมและจรรยาบรรณทางวิชาชีพ ที่มุ่งเน้นการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา

6) การกำหนดกรอบการกำกับดูแลความรับผิดชอบในการบริหารระบบการศึกษาในทุกระดับที่เกี่ยวข้อง โดยเชื่อมโยงกับระบบการเงินและบัญชี (เช่น การตรวจสอบข้อมูลภาครัฐ จากภายนอก กระบวนการมาตรฐานที่มีความโปร่งใส)

7) การสร้างความโปร่งใสโดยระบบตรวจสอบการใช้จ่ายภาครัฐ

8) การสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการศึกษาและการเงินของกระทรวงต่าง ๆ รวมถึง ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทางด้านการกำหนดนโยบายและการจัดการงบประมาณ

9) การขยายการใช้สื่อและเทคโนโลยีสารสนเทศ รวมถึงการรณรงค์ให้ความรู้และสร้างความตระหนัก เพื่อสร้างวัฒนธรรมของความรับผิดชอบและความโปร่งใส

10) การเพิ่มการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคลิกภาพและลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนในหลักสูตรการเรียนการสอน เพื่อกระตุ้นให้มีการเรียนการสอนที่มีคุณค่าทางจริยธรรม และ

11) การสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรกระทรวงศึกษาธิการในการรับผิดชอบต่อการปฏิรูปสถาบัน การพัฒนาองค์กร และกระบวนการของภาครัฐ (ทีปกร จิริจิตกุลชัย, 2560) เพื่อให้การขับเคลื่อนนโยบายของภาครัฐซึ่งมีองค์ประกอบหลายประการที่เข้ามาเกี่ยวข้อง คือ การมีนโยบายระดับประเทศและระดับกระทรวง เป็นไปได้อย่างสะดวก รวดเร็ว มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และเพื่อให้สถานศึกษาได้ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการปฏิบัติงาน (สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

อนึ่ง ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน ได้ริเริ่มให้มีการกำหนดนโยบายที่ส่งเสริมการจัดการศึกษาเพื่อสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมแล้ว โดยจะเห็นได้จากนโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 - 2566 ที่ได้กำหนดแนวทางในการขับเคลื่อนนโยบายสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมไปสู่การปฏิบัติ ดังนี้

1) ให้ส่วนราชการ หน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ นำนโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ เป็นกรอบแนวทางในการจัดการศึกษา โดยดำเนินการจัดทำแผนและงบประมาณรายจ่ายประจำปี

2) ให้มีคณะกรรมการติดตาม ประเมินผล และรายงานการขับเคลื่อนนโยบายการจัดการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ สู่การปฏิบัติระดับพื้นที่ ทำหน้าที่ตรวจราชการ ติดตาม ประเมินผลในระดับนโยบายและจัดทำรายงานเสนอต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และคณะกรรมการติดตาม ตรวจสอบและประเมินผล การจัดการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ทราบตามลำดับ

3) กรณีมีปัญหาในเชิงพื้นที่หรือข้อขัดข้องในการปฏิบัติงาน ให้ศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลและดำเนินการแก้ไขปัญหาในระดับพื้นที่ก่อน โดยใช้ภาคีเครือข่ายในการแก้ไขข้อขัดข้อง พร้อมทั้งรายงานต่อคณะกรรมการติดตามฯ ตามข้อ 2 ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ตามลำดับ

4) สำหรับภารกิจของส่วนราชการหลักและหน่วยงานที่ปฏิบัติในลักษณะงานในเชิงหน้าที่ (Function) งานในเชิงยุทธศาสตร์ (Agenda) และงานในเชิงพื้นที่ (Area) ซึ่งได้ดำเนินการอยู่ก่อนแล้วหากมีความสอดคล้องกับหลักการนโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ ข้างต้นให้ถือเป็นหน้าที่ของส่วนราชการหลัก และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเร่งรัด กำกับ ติดตาม ตรวจสอบให้การดำเนินการเกิดผลสำเร็จ และมีประสิทธิภาพ อย่างเป็นรูปธรรม

จากข้างต้น ผู้เขียนสามารถสรุปได้ว่า จากจุดเริ่มต้นจากการมียุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ส่งผลให้เกิดนโยบายระดับกระทรวงขึ้นโดยเฉพาะในส่วนของการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา การมีนโยบายสาธารณะระดับชาติที่ชัดเจนนี้ ย่อมส่งผลให้การดำเนินงานของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง มีรูปแบบที่ชัดเจนและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น ตลอดจน มีการปรับแก้กฎระเบียบให้เอื้อต่อการดำเนินการได้อย่างคล่องตัวมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้เขียน กระทรวงศึกษาธิการมีการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน

ตามนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ นโยบายดังกล่าวจะสำเร็จได้หรือไม่ นั่น สิ่งสำคัญ คือ ต้องมีการประสานความร่วมมือสร้าง ความเข้มแข็งของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการต่อเนื่องจนกว่าจะเห็นผลเป็นที่ประจักษ์

6. ข้อเสนอแนะในการพัฒนาทุนมนุษย์ผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล

จากบทเริ่มต้นทิศทางในการพัฒนาประเทศไทยที่ให้ความสำคัญกับการกำหนดนโยบายสาธารณะด้านการศึกษานั้นเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาองค์กรไปจนถึงการพัฒนาประเทศชาติ การที่จะสร้างทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพขึ้นมาในสังคมได้นั้น หนึ่งในปัจจัยสำคัญก็คือ การศึกษา (Education) ซึ่งนอกจากจะทำให้มนุษย์เกิดความรู้และพัฒนาตนได้แล้ว สิ่งนี้ยังสามารถเป็นตัวกำหนดทิศทางของประเทศได้อีกด้วย เพราะหากประเทศไทยมีการส่งเสริมการศึกษาที่ถูกต้องตามแผนการผลิตทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพ ย่อมทำให้ประเทศนั้นมีต้นทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีศักยภาพในการร่วมกันสร้างประเทศให้ก้าวไกล

และจากการเปลี่ยนผ่านมุมมองจาก “ทรัพยากรมนุษย์” เป็น “ทุนมนุษย์” ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่มีคุณค่า จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาลักษณะงาน จากเดิมที่เป็นต่างคนต่างทำ เปลี่ยนเป็นการบูรณาการการทำงาน เพราะในโลกยุคปัจจุบันนี้ จำเป็นต้องอาศัยความรู้และทักษะหลาย ๆ อย่างเพื่อให้การทำงานบรรลุวัตถุประสงค์ ประกอบกับการที่เทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำงานภายในองค์กรทุกระดับ ซึ่งเทคโนโลยีดิจิทัลนี้เอง จะเข้ามามีส่วนสำคัญในการช่วยบริหารจัดการการทำงานของกระทรวงศึกษาธิการ รวมไปถึงการขับเคลื่อนนโยบายด้านการศึกษาที่เน้นการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมของประชาชนไทย ให้ประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ในทัศนะของผู้เขียน การพัฒนาและขับเคลื่อนทุนมนุษย์โดยเฉพาะบุคลากรทางด้านการศึกษาในยุคดิจิทัลนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน ยิ่งไปกว่านั้น ยังต้องหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาทักษะต่าง ๆ ของบุคลากรทางการศึกษา ทั้งในเชิงการเพิ่มทักษะใหม่ที่จำเป็น (Reskill) และการเสริมทักษะใหม่ (Upskill) ทุกทักษะที่มีอยู่แล้ว ให้เท่าทันและสามารถตอบสนองกับโลกที่เปลี่ยนเป็นยุคดิจิทัล เช่น การเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ (Future Skill Sets) ที่ส่งเสริมการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา เช่น การพัฒนาสื่อการเรียนการสอนเพื่อการศึกษาทางไกล การสอนและการใช้สื่อประกอบการสอนออนไลน์ ตลอดจนเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ ที่มีความจำเป็นในการทำงาน เช่น การใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ การใช้งานระบบเอกสารออนไลน์ กล่าวโดยสรุปแล้ว ทุนมนุษย์จะต้องพร้อมต่อการปรับตัวในการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการทำงาน เพื่อสร้างสรรค์ความคิดใหม่ ๆ ที่สามารถพัฒนาไปสู่การสร้างนวัตกรรม และการมุ่งสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาให้กับคนทุกช่วงวัยได้ เพื่อให้องค์กรสามารถ

ขับเคลื่อนไปสู่ความสำเร็จได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ อีกทั้งยังสามารถช่วยยกระดับขององค์การไปสู่ความสำเร็จที่สูงขึ้นในอนาคตอีกด้วย (สยามรัฐออนไลน์, 2563)

7. บทสรุป

การสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัย ในหลายๆ ประเทศเกิดขึ้นจากแนวคิดการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในกระแสโลก และได้แผ่กระจายเข้าสู่ประเทศต่าง ๆ ทำให้มีการจัดทำนโยบายการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัย ทั้งระดับประเทศและระดับกระทรวง โดยบางประเทศเริ่มต้นที่ส่วนกลาง ซึ่งดำเนินการจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในลักษณะเป็นระบบสถานศึกษาทั้งหมด ในขณะที่บางประเทศ โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา เลือกที่จะดำเนินการในระดับพื้นที่และขยายออกไป อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเลือกวิธีการแบบใด ผู้เขียนมองว่า ยังมีองค์ประกอบและปัจจัยอีกหลายประการที่เข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวคือ การมีนโยบายระดับประเทศและระดับกระทรวงที่ชัดเจน ที่สนับสนุนและส่งเสริมให้การดำเนินงานเป็นไปได้อย่างสะดวก ทำหน้าที่เป็นแนวทางและเป้าหมายให้แก่ ผู้ปฏิบัติงาน ต่อจากนั้นจึงมีกฎกระทรวงหรือข้อบังคับที่หน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งสถานศึกษาได้ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการปฏิบัติงาน

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่า ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่กำหนดนโยบายสาธารณะด้านการศึกษาของประเทศที่มุ่งเน้นในการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัยจากการขับเคลื่อนมุ่งเป้าหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ โดยมีระบบแบบแผนที่ชัดเจน ซึ่งต้องมุ่งเน้นให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาคเอกชน ประชาสังคม ชุมชนท้องถิ่นมาร่วมขับเคลื่อนและยังต้องอาศัยการกระจายอำนาจ และความรับผิดชอบทางด้านการจัดการศึกษา ไปสู่กลไกบริหารราชการแผ่นดินในระดับท้องถิ่น การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการตนเอง ทั้งนี้ เทคโนโลยีดิจิทัลจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยสนับสนุนในทุกกระบวนการขั้นตอน และช่วยขับเคลื่อนการสร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษาทุกช่วงวัย

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2565). *ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 และ 2566*. <https://moe360.blog/2022/01/19/policy-and-focus-moe/>
- เกรียงไกร เจริญนาวัฒน์. (2548). *หลักความเสมอภาค*. <http://www.public-law.net/publaw/view.aspx?id=657>
- ทีปกร จิริฐิติกุลชัย. (2560). *แนวคิดและประสบการณ์จากต่างประเทศในการปฏิรูปการศึกษา*. <https://theepakornblog.wordpress.com/2017/02/02/first-blog-post/>
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579*. บริษัท พรักหวานกราฟฟิค จำกัด.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *รายงานการวิจัย เรื่อง ความทั่วถึงและเท่าเทียมของการจัดการศึกษาในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน*. บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). *แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (11) การพัฒนาศักยภาพคนตลอดช่วงชีวิต (พ.ศ. 2561 – 2580)*. <http://nsc.nesdb.go.th/wp-content/uploads/2019/04/11-ศักยภาพคนตลอดช่วงชีวิต.pdf>
- สุพริศร์ สุวรรณิก. (2565). *การพัฒนา “ทุนมนุษย์” ด้วย Mentorship Program*. <https://www.thairath.co.th/business/feature/2299880>
- สุริยา ฮ่องเสนาะ. (2560). *การจัดการศึกษาเด็กเล็กให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560*. https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/ewt_dl_link.php?nid=42029
- สยามรัฐออนไลน์. (2563). *“TalentMind” ก้าวสู่ดิจิทัลสู่การจัดการทรัพยากรมนุษย์แห่งอนาคต*. <https://siamrath.co.th/n/139410>
- อภิวัฒน์ สุดสาว. (2554). *หลักความเสมอภาคภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. https://www.senate.go.th/assets/portals/93/fileups/272/files/S%E0%B9%88ub_Jun/8think/think16.pdf
- UNESCO. (2009). *Towards inclusive education for children with disabilities: A guideline*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000192480_eng